

JÄRFÄLLA

Program för mänskliga rättigheter i Järfälla kommun

Dokumentet gäller för Samtliga nämnder och bolag i Järfälla kommun	Fastställd av Kommunfullmäktige
Dokumentgrupp Normerande styrdokument	Dokumenttyp Program
Fastställd 2024-10-21 § 244	Giltig till 2028-12-31
Dokumentansvarig Avdelningen för hållbar utveckling	Tid för nästa översyn 2028-12-31

Innehåll

BEGREPPSFÖRTECKNING	2
1. INTRODUKTION	3
1.1. Bakgrund.....	3
1.2. Syfte och mål	3
1.3. Intressenter och målgrupp.....	3
1.3.1. Intressenter.....	3
1.3.2. Målgrupp.....	3
1.4. Programmets förhållande till andra styrdokument	3
2. PROGRAMMETS UTGÅNGSPUNKTER	4
2.1. Mänskliga rättigheter på internationell och lokal nivå	4
2.2. Diskrimineringsgrunderna utifrån ett intersektionellt perspektiv	4
2.3. Rättighetsbaserat arbetssätt.....	5
3. FOKUSOMRÅDEN	6
3.1. Kunskap om mänskliga rättigheter	6
3.1.1. Förväntade effekter.....	6
3.1.2. Identifierade åtgärder.....	6
3.1.3. Huvudansvarig.....	7
3.2. Rättighetsbaserat arbetssätt.....	7
3.2.1. Förväntade effekter.....	7
3.2.2. Identifierade åtgärder.....	7
3.2.3. Huvudansvarig.....	7
3.3. Systematiskt kvalitetsarbete.....	8
3.3.1. Förväntade effekter.....	8
3.3.2. Identifierade åtgärder.....	8
3.3.3. Huvudansvarig.....	8
4. UPPFÖLJNING.....	8
5. BILAGA	9
5.1. Deklaration om de mänskliga rättigheterna.....	9

Begreppsförteckning

Diskriminering:	<p>I vardagligt tal används ordet för att beskriva orättvis behandling av olika slag. Programmet utgår ifrån diskrimineringslagens definition av diskriminering som utgår ifrån att följande:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Det måste vara en person som blivit missgynnad eller kränkt; • Det ska finnas ett samband med en diskrimineringsgrund (sexuella trakasserier kräver inte detta samband); • Det måste handla om en av de former av diskriminering som beskrivs i lagen; • Det måste ha skett inom ett av de samhällsområden där lagen gäller¹.
Intersektionalitet:	<p>Handlar om hur olika diskrimineringsgrunder och maktordningar kan påverka varandra, och ibland förstärka varandra. Ordet kommer från engelskans intersection, som betyder vägkorsning eller skärning².</p>
Jämställdhetsintegrering:	<p>En politisk strategi för att uppnå ett jämställt samhälle. Strategin innebär att ett jämställdhetsperspektiv ska finnas med i alla beslut, på alla nivåer och i alla steg av processen, av de aktörer som deltar i beslutsfattandet³.</p>
Rättighetsbärare:	<p>Rättighetsbärare är vi alla. I förhållande till kommuner och regioner är rättighetsbärarna eleverna eller de som söker vård eller tar del av andra verksamheter, de som påverkas av beslut, de som är närstående eller boende i verksamhetens närområde och medarbetarna i förhållande till arbetsgivaren.</p>
Skyldighetsbärare:	<p>Skyldighetsbärare är alla politiker, chefer och medarbetare. Det är de som har ansvar att se till att rättighetsbärarna får sina mänskliga rättigheter tillgodosedda⁴.</p>

---

¹ <https://www.do.se/diskriminering/vad-ar-diskriminering>

² <https://jamstalldhetsmyndigheten.se/fakta-om-jamstalldhet/intersektionalitet/>

³ <https://jamstalldhetsmyndigheten.se/fakta-om-jamstalldhet/jamstalldhetsintegrering/>

⁴ SKR. 2019. Mänskliga rättigheter på lokal och regional nivå. En plattform för policy och verksamhetsutveckling.

1. INTRODUKTION

1.1. Bakgrund

I kommunens mål och budget 2023 gavs kommunstyrelsen i uppdrag att genomföra en översyn av kommunens arbete med mänskliga rättigheter och därefter ta fram ett program för mänskliga rättigheter. Uppdraget skulle utgå från Sveriges kommuner och regioners (SKR:s) skrift *Mänskliga rättigheter på lokal och regional nivå: En plattform för policy och verksamhetsutveckling*.

Det här programmet har arbetats fram av en arbetsgrupp med representanter från samtliga förvaltningar där kommunledningsgruppen har varit styrgrupp. Inom ramen för arbetet har arbetsgruppen utvecklat en gemensam översyn av kommunens arbete med mänskliga rättigheter och inriktningar för programmet.

1.2. Syfte och mål

Programmets syfte är att Järfälla säkerställer respekt, skydd och främjande av mänskliga rättigheter i den dagliga kommunala verksamheten för alla kommuninvånare och medarbetare oavsett religiös tillhörighet, sexuell läggning, funktionsvariation/funktionsnedsättning, etnisk tillhörighet, klass, ålder, kön och könsöverskridande identitet eller uttryck.

Programmet ska stärka Järfälla kommuns övergripande perspektiv God välfärd, Attraktiv arbetsgivare, God ekonomi och Hållbar utveckling med särskild fokus på inriktningsmålet ”Järfälla ska vara jämlikt och inkluderande samt fritt från diskriminering. Alla medborgare ska ges möjlighet till demokratisk delaktighet.”

1.3. Intressenter och målgrupp

1.3.1. Intressenter

För all offentlig och kommunal verksamhet är kommuninvånare och personer som arbetar, studerar, vistas, eller på annat sätt agerar i Järfälla kommun, intressenter. Utifrån arbetsgivarperspektivet är personer anställda på Järfälla kommun intressenter.

1.3.2. Målgrupp

Den huvudsakliga målgruppen för programmet är förtroendevalda, medarbetare samt privata- och ideella aktörer i samverkan med Järfälla kommun. Det är dessa som ska arbeta för att förverkliga programmet.

1.4. Programmets förhållande till andra styrdokument

Järfälla kommun arbetar utifrån gällande lagstiftning där perspektivet kring mänskliga rättigheter är reglerat. Program för mänskliga rättigheter är ett strategiskt, kommunövergripande styrdokument med långsiktiga politiska inriktningar för att stärka de mänskliga rättigheterna. Styrdokument av verkställande karaktär som beslutas av nämnderna ska utöver gällande lagstiftning ta hänsyn till kommunövergripande styrdokument för att inte strida mot dessa.

Ett flertal av kommunens styrdokument och handlingsplaner berör och har mål och förslag till åtgärder som direkt kopplar an till mänskliga rättigheter med fokus på exempelvis barn och ungas rättigheter, nationella minoriteter, demokrati, social hållbarhet, funktionshinder, trygghet, våldsprevention, medarbetare och upphandlingar.

Programmet ska fungera som vägledande i arbetet med nämndernas verksamhetsplaner kopplat till den övergripande inriktningen ”Järfälla ska vara jämlikt och inkluderande samt fritt från diskriminering. Alla medborgare ska ges möjlighet till demokratisk delaktighet”.

2. PROGRAMMETS UTGÅNGSPUNKTER

Detta kapitel beskriver centrala utgångspunkter för programmet. Första avsnittet handlar om FN:s konventioner om mänskliga rättigheter, Agenda 2030 och de lagar som reglerar hur mänskliga rättigheter genomförs på lokal nivå i Sverige, samt kommunernas roll. Därefter beskrivs principen om icke-diskriminering och vikten av ett intersektionellt perspektiv. Sedan beskrivs rättighetsbaserat arbetssätt som utgår ifrån individens rättigheter.

2.1. Mänskliga rättigheter på internationell och lokal nivå

FN:s konventioner om de mänskliga rättigheterna utgör grunden för allt arbete med mänskliga rättigheter globalt. I den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna ingår 30 artiklar (se bilaga). 2015 antogs Agenda 2030 som är FN:s 17 mål för hållbar utveckling och där det finns en tydlig koppling till mänskliga rättigheter. Det övergripande målet är att ingen ska lämnas bakom och att alla ska involveras i frågor som påverkar deras liv. I Sverige reglerar grundlag, kommunallag och speciallagstiftning hur åtagandena för mänskliga rättigheter ska genomföras nationellt.

Kommuner spelar en viktig roll som en plats där de mänskliga rättigheterna dagligen ska:

- *Respekteras* genom att arbeta aktivt för att tillgodose de mänskliga rättigheterna för varje individ och för att inte kränka någons mänskliga rättigheter.
- *Skyddas* genom att se till att andra inte kränker enskildas rättigheter eller hindrar någon från att få sina rättigheter tillgodosedda.
- *Främjas* genom att arbeta systematiskt för att förverkliga de mänskliga rättigheterna.

Mänskliga rättigheter ställer krav på vad kommunen ska göra för sina invånare och vad kommunen inte får göra. Kommunen har ansvar för att kommuninvånarna har lika rättigheter och möjligheter att ta del av den service och de tjänster som kommunen erbjuder.

2.2. Diskrimineringsgrunderna utifrån ett intersektionellt perspektiv

Principen om icke-diskriminering är en hörnsten i de mänskliga rättigheterna och en röd tråd i alla konventioner om mänskliga rättigheter. Diskriminering handlar om att människor i samma situation behandlas olika utan giltiga skäl. Diskrimineringslagen ska bidra till lika rättigheter och möjligheter för alla och motverka diskriminering som har samband med följande diskrimineringsgrunder:

- Kön
- Könsoverskridande identitet eller uttryck
- Etnisk tillhörighet
- Religion eller annan trosuppfattning
- Funktionsnedsättning
- Sexuell läggning
- Ålder

Diskrimineringsgrunderna tillsammans med exempelvis socioekonomisk status och utbildningsbakgrund kan påverka förutsättningar för individer att få sina mänskliga rättigheter tillgodosedda.

Program för mänskliga rättigheter utgår ifrån begreppet intersektionalitet som handlar om att olika diskrimineringsgrunder och maktordningar kan påverka och ibland förstärka varandra. Ett intersektionellt perspektiv synliggör makt, ojämlikheter och sociala identitetskategorier och visar hur dessa samspelar med varandra. Ett exempel är personer med funktionsnedsättning, de kan exempelvis vara utsatta på flera sätt, utifrån såväl funktionsnedsättning som kön, könsoverskridande identitet eller uttryck, etnicitet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och ålder. Genom att använda ett intersektionellt perspektiv tas hänsyn till att människor kan tillhöra flera målgrupper samtidigt och därmed ha olika behov.

2.3. Rättighetsbaserat arbetssätt

Ett rättighetsbaserat arbetssätt innebär att verksamheter sätter individens rättigheter i centrum. Människor har olika förutsättningar att tillgodogöra sina rättigheter. Att arbeta utifrån ett rättighetsperspektiv innebär att personer som besöker, nyttjar eller är beroende av kommunala verksamheter, aktiviteter eller liknande bemöts och ses som rättighetsbärare, inte som passiva mottagare som är beroende av kommunen.

Två centrala begrepp i arbetet är rättighetsbärare och skyldighetsbärare. En rättighetsbärare är den som har rätt att få sina rättigheter tillgodosedda medan skyldighetsbäraren är den som ansvarar för att rättighetsbärarens rättigheter tillgodoses. Genom att arbeta rättighetsbaserat skapas förhållanden där människors egenmakt främjas istället för att människor görs till föremål för åtgärder.

Enligt FN ska ett rättighetsbaserat arbetssätt genomsyras av tre principer som beskriver hur kommunen arbetar med allt från analys och planering till genomförande och uppföljning.

1. Icke-diskriminering och jämlikhet

Kommuner är skyldiga att skapa jämlika villkor för alla. Ingen person eller grupp får kränkas, behandlas sämre än någon annan eller mötas av regler som utestänger en grupp. Undantaget är om syftet är att stärka tidigare marginaliserade individers rättigheter. Det är viktigt att ha i åtanke att olika grupper inte är homogena. Individer skiljer sig alltid åt och måste mötas utifrån deras egna förutsättningar.

2. Deltagande och inkludering

Rättighetsbärare ska inkluderas i kommunens arbete, som till exempel kartläggningar, analyser, planering, genomförande och uppföljning. Deltagande

ger möjlighet för personer och grupper som särskilt berörs att delta i och påverka arbetet och utgår därmed ifrån rättighetsbärandes faktiska behov.

3. **Transparens och ansvar**

För att veta om och i så fall hur kommunen arbetar med att garantera de mänskliga rättigheterna behöver det finnas en transparens i beslutsvägar och beslut. Det måste vara tydligt vem som bär ansvar för att de mänskliga rättigheterna uppfylls. Det måste även finnas insyn för att möjliggöra upptäckt av eventuella kränkningar av mänskliga rättigheter.

Att arbeta rättighetsbaserat är komplext. Komplexa samhällsutmaningar och en heterogen demografi kräver komplexa och anpassade lösningar och arbetssätt.

3. **FOKUSOMRÅDEN**

En översyn av arbetet med mänskliga rättigheter visade att alla kommunens verksamheter arbetar för att säkerställa respekt, skydd och främjande av de mänskliga rättigheterna i den dagliga kommunala verksamheten både internt och externt. Översynen identifierade ett antal utvecklingsmöjligheter i det fortsatta arbetet med mänskliga rättigheter. Utifrån dessa har tre fokusområden tagits fram för att stärka Järfälla kommuns arbete med mänskliga rättigheter:

1. Kunskap om mänskliga rättigheter
2. Rättighetsbaserat arbetssätt
3. Systematiskt kvalitetsarbete

3.1. **Kunskap om mänskliga rättigheter**

I Järfälla kommun har beslutsfattare och medarbetare relevant kunskap om mänskliga rättigheter och diskrimineringsgrunderna. Invånare i Järfälla och medarbetare känner till och har kunskap om var de ska vända sig för att få sina rättigheter tillgodosedda.

3.1.1. **Förväntade effekter**

- Förtroendevalda och medarbetare i Järfälla kommun har kunskap om de mänskliga rättigheterna och diskrimineringsgrunderna, samt hur de samvarierar med varandra.
- Förtroendevalda och medarbetare har kunskap om förutsättningar för män och kvinnor utifrån ett jämställdhetsperspektiv.
- Invånare och medarbetare har kunskap om sina rättigheter, hur kommunen arbetar med mänskliga rättigheter och var de ska vända sig om deras rättigheter inte tillgodoses.

3.1.2. **Identifierade åtgärder**

- Förtroendevalda och medarbetare får en grundläggande utbildning i mänskliga rättigheter, jämställdhet och normkritiskt perspektiv utifrån diskrimineringsgrunderna.
- Utbildningsinsatser för chefer med fokus på arbete för lika möjligheter och rättigheter med syfte att synliggöra medarbetares rättigheter och var medarbetare kan vända sig om rättigheterna inte tillgodoses.

- Synliggöra kommunens arbete med mänskliga rättigheter i alla verksamheters arbete i kommunikation till invånare, samt var de ska vända sig för att få sina rättigheter tillgodosedda.

3.1.3. Huvudansvarig

- Kommunstyrelsen

3.2. Rättighetsbaserat arbetssätt

I Järfälla kommun ska alla verksamheter senast 2026 ha börjat implementera och utgår ifrån ett rättighetsbaserat arbetssätt, både utifrån ett arbetsgivarperspektiv och invånarperspektiv, som bygger på principerna om delaktighet, inkludering, jämlikhet, transparens, ansvar och icke-diskriminering.

3.2.1. Förväntade effekter

- Järfälla kommun arbetar för att motverka diskriminering och främja invånares och medarbetares möjlighet att få sina rättigheter tillgodosedda på likvärdiga villkor.
- Järfälla kommun strävar efter att vara tillgängligt för alla invånare och medarbetare och att all verksamhet genomförs med likvärdigt, jämlikt och jämställt bemötande, kvalitet och tillgång.
- Järfälla kommun tar tillvara på invånares och medarbetares kunskap och erfarenheter och ger dem möjligheter att ha inflytande i frågor och beslut som påverkar dem.
- Järfälla kommun ställer sociala krav i alla upphandlingar och följer upp dem för att säkerställa att leverantörer och underleverantörer lever upp till de mänskliga rättigheterna.
- Järfälla kommuns ansvar för de mänskliga rättigheterna är synligt och närvarande i det kommunala arbetet.

3.2.2. Identifierade åtgärder

- Kommunstyrelseförvaltningen tillhandahåller, i samarbete med kultur-, demokrati- och fritidsförvaltningen, ett metodstöd för rättighetsbaserat arbetssätt som medarbetare kan arbeta utifrån.
- Använda brukar-, behovs- och användarfokuserade metoder och arbetssätt så som t.ex. processororienterat arbetssätt, dialog och Järfälla kommuns innovationsprocess.
- Stärka och utveckla arbetet med jämställdhetsintegrering.
- Utveckla mekanismer för att följa upp upphandlingar och vid behov häva avtal på grund av att de mänskliga rättigheterna inte efterlevs av leverantören.
- Kommunen kommunicerar på ett transparent och inkluderande sätt om kommunens verksamhet och ansvar, invånares och medarbetares rättigheter och deras möjlighet att få sina rättigheter tillgodosedda.

3.2.3. Huvudansvarig

- Samtliga nämnder och bolag.

3.3. Systematiskt kvalitetsarbete

Järfälla kommun arbetar systematiskt med att följa upp, analysera och rapportera resultatet av det rättighetsbaserade arbetet senast 2026

3.3.1. Förväntade effekter

- *Systematisk uppföljning* för att identifiera och prioritera behov i det rättighetsbaserade arbetet framåt.
- Individbaserad statistik ska om möjligt vara könsuppdelad.⁵
- Klagoinstanser och rutiner för kränkande behandling är tydliga, begripliga och synliga för både invånare och medarbetare.

3.3.2. Identifierade åtgärder

- Följa upp och analysera relevant data kopplad till mänskliga rättigheter för att identifiera utmaningar och prioriteringar från exempelvis Länsstyrelsens regionala analys av mänskliga rättigheter, medborgarundersökningen, medarbetarundersökningen, resursfördelning.
- Systematisera och använda klagomål och synpunktshantering i större utsträckning som en viktig del i kommunens kvalitetsarbete.

3.3.3. Huvudansvarig

- Samtliga nämnder och bolag.

4. UPPFÖLJNING

Nämndmål kopplade till inriktningen ”Järfälla ska vara jämlikt och inkluderande samt fritt från diskriminering. Alla medborgare ska ges möjlighet till demokratisk delaktighet” följs upp enligt ordinarie uppföljningsprocess, inom ramen för delårsrapportering och verksamhetsberättelse.

Vartannat år följs styrdokumentet upp mer utförligt. Det sker då en återrapportering av nämnderna och bolagen av de insatser som genomförts eller pågår utifrån de olika fokusområdena. Detta sker i verksamhetsberättelsen per nämnd och bolag. Kommunstyrelseförvaltningen sammanställer nämndernas redovisning i årsredovisningen.

---

⁵ Förordning (2001:100) om den officiella statistiken anger i § 14 att ”Individbaserad officiell statistik skall vara uppdelad efter kön om det inte finns särskilda skäl mot detta”

5. BILAGA

5.1. Deklaration om de mänskliga rättigheterna

Artikel 1.

Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. De har utrustats med förnuft och samvete och bör handla gentemot varandra i en anda av gemenskap.

Artikel 2.

Var och en är berättigad till alla de rättigheter och friheter som uttalas i denna förklaring utan åtskillnad av något slag, såsom på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan uppfattning, nationellt eller socialt ursprung, egendom, börd eller ställning i övrigt. Ingen åtskillnad får heller göras på grund av den politiska, rättsliga eller internationella status som råder i det land eller det område som en person tillhör, vare sig detta land eller område är oberoende, står under förvaltarenskap, är icke-självstyrande eller är underkastat någon annan begränsning av sin suveränitet.

Artikel 3.

Var och en har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet.

Artikel 4.

Ingen får hållas i slaveri eller trälldom; slaveri och slavhandel i alla dess former skall vara förbjudna.

Artikel 5.

Ingen får utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Artikel 6.

Var och en har rätt att överallt erkännas som en person i lagens mening.

Artikel 7.

Alla är lika inför lagen och är berättigade till samma skydd av lagen utan diskriminering av något slag. Alla är berättigade till samma skydd mot alla former av diskriminering som strider mot denna förklaring och mot varje anstiftan till sådan diskriminering.

Artikel 8.

Var och en har rätt till verksam hjälp från sitt lands nationella domstolar mot handlingar som kränker hans eller hennes grundläggande rättigheter enligt lag eller författning.

Artikel 9.

Ingen får godtyckligt anhållas, hållas fängslad eller landsförvisas.

Artikel 10.

Var och en är på samma villkor berättigad till en rättvis och offentlig förhandling vid en oberoende och opartisk domstol vid prövningen av hans eller hennes rättigheter och skyldigheter och av varje anklagelse om brott mot honom eller henne.

Artikel 11.

1. Var och en som är anklagad för brott har rätt att betraktas som oskyldig till dess att hans eller hennes skuld lagligen har fastställts vid en offentlig rättegång, där personen åtnjuter alla rättssäkerhetsgarantier som behövs för hans eller hennes försvar.
2. Ingen får fällas till ansvar för en gärning eller underlåtenhet som inte utgjorde ett brott enligt nationell eller internationell lag vid den tidpunkt då den begicks. Det får inte heller utmätas strängare straff än vad som var tillämpligt vid den tidpunkt brottet begicks.

Artikel 12.

Ingen får utsättas för godtyckligt ingripande i fråga om privatliv, familj, hem eller korrespondens och inte heller för angrepp på sin heder eller sitt anseende. Var och en har rätt till lagens skydd mot sådana ingripanden och angrepp.

Artikel 13.

1. Var och en har rätt att fritt förflytta sig och välja bostadsort inom varje stats gränser.
2. Var och en har rätt att lämna varje land, även sitt eget, och att återvända till sitt land.

Artikel 14.

1. Var och en har rätt att i andra länder söka och åtnjuta asyl från förföljelse.
2. Denna rätt får inte åberopas vid rättsliga åtgärder som genuint grundas på icke-politiska brott eller på gärningar som strider mot Förenta Nationernas ändamål och grundsatser.

Artikel 15.

1. Var och en har rätt till en nationalitet.
2. Ingen får godtyckligt fräntas sin nationalitet eller nekas rätten att ändra nationalitet.

Artikel 16.

1. Fullvuxna män och kvinnor har rätt att utan någon inskränkning med avseende på ras, nationalitet eller religion ingå äktenskap och bilda familj. Män och kvinnor skall ha samma rättigheter i fråga om äktenskaps ingående, under äktenskapet och vid dess upplösning.
2. Äktenskap får endast ingås med de blivande makarnas fria och fulla samtycke.
3. Familjen är den naturliga och grundläggande enheten i samhället och har rätt till samhällets och statens skydd.

Artikel 17.

1. Var och en har rätt att äga egendom, både enskilt och tillsammans med andra.
2. Ingen får godtyckligt fräntas sin egendom.

Artikel 18.

Var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion och trosuppfattning och att, ensam eller i gemenskap med andra, offentligen eller enskilt, utöva sin religion eller trosuppfattning genom undervisning, andaktsutövning, gudstjänst och religiösa sedvänjor.

Artikel 19.

Var och en har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att utan ingripande hysa åsikter samt söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedel och oberoende av gränser.

Artikel 20.

1. Var och en har rätt till frihet i fråga om fredliga möten och sammanslutningar.
2. Ingen får tvingas att tillhöra en sammanslutning.

Artikel 21.

1. Var och en har rätt att delta i sitt lands styre, direkt eller genom fritt valda ombud.
2. Var och en har rätt till lika tillträde till offentlig tjänst i sitt land.
3. Folkets vilja skall utgöra grundvalen för statsmakternas myndighet. Folkviljan skall uttryckas i periodiska och verkliga val, som skall genomföras med tillämpning av allmän och lika rösträtt och hemlig röstning eller ett likvärdigt fritt röstförfarande.

Artikel 22.

Var och en har, i egenskap av samhällsmedlem, rätt till social trygghet, och är berättigad till att de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter som krävs för hävdandet av hans eller hennes människovärde och utvecklingen av hans eller hennes personlighet, förverkligas genom nationella åtgärder och mellanfolkligt samarbete i enlighet med varje stats organisation och resurser.

Artikel 23.

1. Var och en har rätt till arbete, fritt val av sysselsättning, rättvisa och tillfredsställande arbetsförhållanden samt till skydd mot arbetslöshet.
2. Var och en har utan diskriminering rätt till lika lön för lika arbete.
3. Var och en som arbetar har rätt till en rättvis och tillfredsställande ersättning som ger honom eller henne och hans eller hennes familj en människovärdig tillvaro och som vid behov kan kompletteras med andra medel för socialt skydd.
4. Var och en har rätt att bilda och ansluta sig till fackföreningar för att värna sina intressen.

Artikel 24.

Var och en har rätt till vila och fritid, innefattande skälig begränsning av arbetstiden samt regelbunden betald ledighet.

Artikel 25.

1. Var och en har rätt till en levnadsstandard tillräcklig för den egna och familjens hälsa och välbefinnande, inklusive mat, kläder, bostad, hälsovård och nödvändiga sociala tjänster samt rätt till trygghet i händelse av arbetslöshet, sjukdom, invaliditet, makas eller makes död, ålderdom eller annan förlust av försörjning under omständigheter utanför hans eller hennes kontroll.
2. Mödrar och barn är berättigade till särskild omvårdnad och hjälp. Alla barn skall åtnjuta samma sociala skydd, vare sig de är födda inom eller utom äktenskapet.

Artikel 26.

1. Var och en har rätt till utbildning. Utbildningen skall vara kostnadsfri, åtminstone på de elementära och grundläggande stadierna. Den elementära utbildningen skall vara obligatorisk. Yrkesutbildning och teknisk utbildning skall vara tillgänglig för alla. Den högre utbildningen skall vara öppen för alla med hänsyn till deras förmåga.

2. Utbildningen skall syfta till att utveckla personligheten till fullo och till att stärka respekten för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Utbildningen skall också främja förståelse, tolerans och vänskap mellan alla nationer, rasgrupper och religiösa grupper samt främja Förenta Nationernas verksamhet för fredens bevarande.

3. Rätten att välja utbildning för barnen tillkommer i första hand deras föräldrar.

Artikel 27.

1. Var och en har rätt att fritt delta i samhällets kulturella liv, att njuta av konst samt att få ta del av vetenskapens framsteg och dess förmåner.

2. Var och en har rätt till skydd för de ideella och materiella intressen som härrör från vetenskapliga, litterära och konstnärliga verk till vilka han eller hon är upphovsman.

Artikel 28.

Var och en har rätt till ett socialt och internationellt system där de rättigheter och friheter som behandlas i denna förklaring till fullo kan förverkligas.

Artikel 29.

1. Var och en har plikter mot samhället, i vilket den fria och fullständiga utvecklingen av hans eller hennes personlighet ensamt är möjlig.

2. Vid utövandet av sina rättigheter och friheter får en person endast underkastas sådana inskränkningar som har fastställts i lag och enbart i syfte att trygga tillbörlig hänsyn till och respekt för andras rättigheter och friheter samt för att tillgodose ett demokratiskt samhälles berättigade krav på moral, allmän ordning och allmän välfärd.

3. Dessa rättigheter och friheter får inte utövas på ett sätt som är oförenligt med Förenta Nationernas ändamål och grundsatser.

Artikel 30.

Ingenting i denna förklaring får tolkas som att det innebär en rätt för en stat, en grupp eller en enskild person att ägna sig åt en verksamhet eller att utföra en handling som syftar till att omintetgöra någon av de rättigheter eller friheter som anges i förklaringen.